

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РД

Исследовательская работа по
лезгинской литературе

**ТЕМА: «Анализ художественных
произведений в старших классах»**

Подготовила:
учитель родного
(лезгинского) языка
и литературы
МБОУ «СОШ №1»
Джафарова М.Д.

2022г.

*Художественный текстинин
винел кІвалах.*

Литературадин тарсара художественный текстинин винел ийизвай кІвалахди еке чка кязва: художественный эсерар чирзавай кылин ва важиблун рекъерикай сад художественный текстинин винел кІвалахун я. Кар анна хьи, классда кІелзавай эсердин текст чин тийиз, аялривай адакай вичин фикирар лугъуз жедач: тарсуна ишлемишзавай методикадин вири амалар (эсер кІелун, мана-метлеб чирун, цийи гафарин винел кІвалах тухун ва икІ мад) художественный эсердин текстинин винел ийизвай. кІвалахди галаз алакълу я.

Художественный эсердин текстинин винел кІвалах хайи литературадин сифте тарсарилай башламишна кІанда. Малум.тирвал, сифте тарсарилай гзаф кІвалахар аслу я: аялар художественный литературадихъ галаз таниш хьун, художественный эсерар кІелун ва гыссун, художественный гафунин кьуват кьатІун ва гыссун, художественный эсерар кІелдай ашкьи, гьевес акатун ва мсб. Гьелбетда, сифте тарсарилай художественный эсердин текст чирзавай кьвезмай тарсарин ери, мана-метлебин аслу жеда.

Литературадин эсер чирдалди вилик тухузвай тарсариз ва я паяриз педагогри ва методистри еке кьимет гузва. ИкІ, гьеле К.Д. Ушинскийди гьазурлухвилиин тарс аялар художественный эсер гьавурдик кваз чириз гьазурзавай алат яз гьисабзавай. Ада

ихътин тарсара шикилар, таблицаяр ишлемишун меслят къалурнай.

Гъавиляй муаллимди гъазурлухвилин тарсара ва я адан уламра художественный эсерар келун, ихътин тарсарин мурадметлеб ачухарун, эсеррин мана суьгьбетун лазим я.

Гъазурлухвилин уламдиз тежрибада муаллимдин суьгьбет лугьзува. Ихътин суьгьбетрин мана иллаки 4-5 классра екеди я. Амма им муаллимдин суьгьбет члехи классра герек авач лагъай члал туш. Ам вири классра герек я.

Малум тирвал, сифте хайи литература мукьувай чириз башламишзавай аялрин чирвалергъеле лап агъа дережада ава, абургъатта дивед члалалдинни зайифдиз рахазва, гзаф гафарин гъавурда акъазвач, са гафунихъ са шумуд мана жедайдакай гъеле хабарни авач. Гъавиляй аялар художественный эсердиз мукьва авун патал, ам кланарун патал муаллимди вичин ачух, асантиз гъавурда акъадай, гуьзел суьгьбетдикай менфят къачуз алахъда.

Кивенкивечи муаллимрин тарсара гъазурлухвилин суьгьбетдин таъсир иллаки зурбади я: аялар художественный эсер аннамишиз гъазурзава. Ихътин суьгьбетра аялрини иштиракзана: суалриз жавабар гузва, мумкин тир хътин къейдер ийизва, са вуч ятлани рикел хкизва, чпин нубатда муаллимдив суалар вугузва ва икI мад.

Художественный эсердин текстинин винел тухузвай кIвалахдин метлеблу амалрикай сад адан мана суьгьбет авун я. Эсердин мана са шумуд жуьре суьгьбегиз жеда:

- а) куьруь суьгьбет;
- б) яргьи суьгьбет;
- в) ранг язавай гафар, гекьигунар ишлемишна ййизвай суьгьбет;
- г) текстинай кьачунвай цитатаяр ишлемишна ийизвай суьгьбет ва мсб.

Инал кьейд авун лазим я, шиирралди кхьенвай эсерар чирдайла, муаллимди аялривай абурун мана-метлеб суьгьбетун тIалабдач.

Прозадин эсердин мана суьгьбет авурдалай гуьгьуьниз, ам кIелунив эгечIда.

Малум тирвал, дуьз, ван алаз кIелунин вердишвилер аялрик сифтегьан классра кутвазва. Амма, тежрибади ва ахтармишунри кьалурзавайвал, и вердишвилер лазим кьадар мягькембур туш.

Ихьтин гьал фикирда кьуна, 4-классда муаллимди сифте тарсара аялрин кIелунин вердишвилер ахтармишда ва малум хьайи гьал фикирда кьуна, кIелунин вердишвилер мягькемарунин кIвалах башламишда.

Методикадин месэлайриз талукь ктабра келунин чка фадлай тайинарнава: ам литературадин эсерар чирзавай гьар са тарсунин чарасуз пай хьун лазим я.

Классда художественный эсерар ачухдиз, вай ацалтна, устатдиз келелиз чирдай вахтунда муаллимди кьетлен фикир ихьтин кьве месэладиз гуда: аялрик устатдиз келунин вердишвилер кутун ва абур келайдан гьавурда акъаз вердишарун.

И кьве месэладизни иллаки гзаф фикир 4-6 классра гана кланда. Малум тирвал, и классра тарсуна художественный эсерар келуни гзаф чка къазва. 7-8 классра, гьелбетда, аялрин художественный эсерар келунин вердишвилер мягкем жезва ва абур художественный эсерар квалера келзава. Гьавилай и классра квалелиз гузвай тапшуругъра кьилин чка келуни къазва.

Дуьз келунилай гьам келзавайди, гьамни яб гузвайди гьавурда акьун аслу я. Яни келунихъ сад-садан гьавурда акьадай, кьве касдин ва я са шумуд касдин арада алакьа кутундай мумкинвални ава. Им келунин кьилин ва метлеблу лишанрикай сад я.

Дуьз келуни ихьтин истемишунриз жаваб гун лазим я:

1. Келдайла вири сесер сивай дуьз акьудин, абур садсадак какадар тийин.
2. Гафарин эхирар яваш келин, амма абур «Туьн» тийин.
3. Гафарин эхирра са бязи нугьатриз хас а сес ишлемиш тийин (авача – ваъ, авач).

5

4. Вири гафар литературадин чІалан нормаяр вилив хвена сивяй акъудин.

5. Текст кІелдайла, лезги чІалан орфоэпиядин къайдайрал амал ийин (ударение алачир ачух сесер зайиф хьунухь, гафарин эхирра вандай сесер биши хьунухь ва икІ мад).

6. КІелдайла гафар тикрар тийин.

Инал лагъана кІанда, лезги чІал ахтармишзавай алимри гилани адан орфоэпиядин (сивяй акъудунин, рахунрин) кІайдаяр тайинарнавач. Лезги чІалан орфоэпиядин кІайдаяр сифте нубатда школайриз чарасуз лазим я. Павлияй муаллимри чпин кІвалахда дуьз кІелунин истемишунрал амал ийида.

Аялриз художественный текст дуьз (устаадиз) кІелиз чирун патал муаллимривай методикадин ихьтин амалрикай менфят къачуз жеда:

- а) муаллимди текст чешнелудаказ кІелун;
- б) текст аялри чешнедиз ухшар жедайвал кІелун ;
- в) муаллимди аялрин кІелуниз къимет гунн (кимивилер къалурун);
- г) аялри чпи-чпин гьалатлар туькІуьр хьувун;
- д) аялри текст дуьз кІелун;
- е) муаллимди мад сефер чешнелудаказ кІел хьувун

Чешне муаллимдивай магнитофондилаини гуз жеда.

Магнитофондихъ галаз кІвалахдай вахтунда, муаллимдивай ихътин амал ишлемишиз жеда:

аялривай четин кІелиз гафар, предложения рва я шиирдин цІарар магнитофондин лентинал, арадани гъа и гафар, предложения рва я цІарар са сеферда кІелиз хъжедаивал чка туна, кхъида. Аялри классда чешнедиз яб гуда ва абур дуьздаказ тикрарда. Аялрин сесер муаллимди магнитофондалъ кхъида, ахпа аялрин кІелун чешнейрив гекъигда ва икІ мад.

Аялар устаддиз кІелиз вердишарун патал лезги радиодин передачайриз, грампластинкайрал алай манийриз яб гуз, абурулай чешне къачуз вердишарда.

И мураддалди школадин радиоузелдай дивед чІалалди передачар тешкилиз жеда.

Тежрибади къалурзавайвал, кІелунихъ са шумуд жуъре ава. Месела:

а) ван ацалтна кІелун (4-5 классра аялри ван ацалтна, кІевиз кІел тавуртІа, абур кІелайдан гъавурда акъадач. Идалайни гъейри, ван ацалтна кІелуни аялар устаддиз кІелиз мажбурзава);

б) явашдиз (пІузаррикай хъиз) кІелун ;

в) жува жувакди кІелун;

г) текст, ролриз пайна, кІелун (адет яз, ролриз пайна, гзаф диалогар квай текстер, пьесаяр ва я баснияр кІелда);

д) декламация (текст устатдиз, гьилерин ва чинин ишараяр ийиз келун).

Художественный эсердин винел тухузвай кваллахдин нубатдин пай адан мана чирун я. Эсердин мана гьам гьазурлухвилин суьгьбетдин вахтунда, гьам ам келдайла чир жезва. И кар эсердиз баянар гудайла ва ам анилаз ийидайлани давам жезва.

Аялдиз эсердин мана чир хьун ва я тахьун тайинарун паталадан мана суьгьбетиз тада. Келай эсердин манадикай ийизвай суьгьбет са шумуд жуьрединди жеда: куьруь суьгьбет; тамам суьгьбет; текстиниз мукьва суьгьбет; грамматикадин тапшуругьар кьилиз акьудиз-акьудиз тамамарзавай суьгьбет; муаллимди кьалурай чукунин минадиз талукь суьгьбет ва мсб.

Чи школайра келай эсердин мана суьгьбетдай хейлин жуьреяр дуьшуьш жезва. Адет яз, 4-5 классра куьруь ва тамам суьгьбетриз майдан гузва, 6-8 классра суьгьбетдин вири жуьреяр ишлемишзава. ИкI, аялриз чпин фикирар лугьуз регьят жезва. КIвенкIвечи муаллимрин тарсара аялар келай текст сад лагьай касдин, автордин ва я пуд лагьай касдин мецелай суьгьбетиз вердишарзава.

Чи гуьзетунри ва ахтармишунри кьалурзавайвал, аялриз виридалайни регьятдин мецелай суьгьбетун я. Амма сад лагьай касдин, яни вичин, мецелай суьгьбетун абуруз лам четин акьвазава. Са шумуд сеферда ихьтин упражненияр тухвайла, ая-

лар вердиш жезва ва абур кьетлен интерес аваз и жуьредин
суйгьбетрив эгечизава.

4-6 классра келай эсердин мана суйгьбетун патал куьруь
ва яргьи планар туйклуьриз ва абурал амал ийиз жеда. Яргьи
эсерар чукариз пайиз ва паяриз кьилер гузни жеда. Ибур аял-
риз келай эсердин мана чируниз куьмекзавай хийирлу амалар
я.

Художественный эсер аялри дерин чирун ва аннамишун
пата лам анализ авунихъ еке метлеб анна. Художественный
эсер анализ ва я разбор авун – эсердин винел тухузвай
кваллахдин лап четин рекьерикай сад я.

Анализдин мурад метлеб аялриз художественный эсердин
кар алай терефар ачухарун, кьилин мана метлебдин, яни идея-
дин, гьавурда тун я. Анализди аялриз эсердин гьерекатрай кьил
акьудиз, иштиракзавай ксарин гьерекатар аннамишиз, кьилихар
чириз, автордин мурад метлеб куьмек гуда.

Художественный эсер анализ ийидайла, аялри чпин фикир-
рар лугьуда, гьам эсердиз, гьамни геройрин гьерекатриз чпин
кьиметар гуда.

Эсер анализ ийидайла, муаллимди аялрин фикирар дьуз
реке твада ва абуров эсердиз лайихлу кьимет гуз тада.

Прозадин ва я поэзиядин гьвечли эсерар суалринни жаваб-
рин куьмекдалди анализ ийида. Чехи эсерар анализ ийидайла,
муаллимри методикадин ихьтин амалрикай кьачуда:

- а) куьруь суьгьбет;
- б) суалриз жавабар гун ;
- в) муаллимдин куьмек галачиз аялри тайин тир тапшуругьар кьилиз акьудун;
- г) эсердин гьерекатар тартибдиз гьун;
- д) суьгьбетдин план туькьурун;
- е) эсердин мана суьгьбет авун;
- ж) ранг ядай гафар жагьурун;
- з) кьилин мана метлеб тайинарун;
- и) иштиракзавайбурукай кьилинбур за кьвед лагьай дережадинбур тайинарун ва мсб.

Художественный эсер анализ ийидайла, муаллимди аялрин фикир лап куьлуь шуьлуьйрал желбдач, яни кьусариз пайдач. Аялрив ам санлай, битав эсер яз, аннамишиз тада.

Малум тирвал, программадин 4-8 классра кьелун ва чирун патал теклифзавай художественный эсеррай лезги халкьдин тарих, культура, кьанажагь, адетар, алай аям ва гележег аквазва. Муаллимди аялар кьелзавай халкьдин уьмуьр акваз вердишарда, а эсерар халкьдин тарихдихь галаз алакьалу ийивердишарда, а эсерар халкьдин тарихдихь галаз алакьалу ийида. Хайи хуьруьн тарихдай мисалар гьида, хайи хуьре кьиле фейи ва я физвай агьвалатар эсерда авайбурухь галаз гекьигда.

Винидихъ лагъай фикирар санал кІватІ авурла, чавай ихъ-тин къейд ийиз жеда: художественный эсердин текстинал ийиз-вай кІвалах пуд паюникай ибарат жезва:

- 1) художественный эсер кІелун;
- 2) художественный эсердин мана чирун;
- 3) художественный эсер анализ авун.

И гъар са пайни вичин нутбатда къилди-къилди гъвечи паярикай ибарат я.

Методикадин илимдин ктабра къалурнавай ва тежрибади хъсанбур из гысабзавай теклифар фикирда къуна, муаллим хайи литературадин тарсара художественный эсерар чирунин методикадин амалар мадни менфятлу, ийиз алахъда.

Литературадин эсерар кІелуни ва абур чир хъуни аялриз литературадикай авай чирвилерни гегъеншарзава, яни аялар литературадин жигъетдай вилик тухузва.

Литературадин тарсара тухузвай вири кІвалахар, гъабурукрай яз художественный эсердин текст чирунин, аялрин чирвилер, къатІунар ва чІал гегъенш хъунихъ галаз алакъада ава.

Ушшемишневай литература:

1. Къ. Х. Акишов.

Школада лезги литература турку-
ник методикадин мезгилдер.
Махачкала - 1983.

2. Акишов Къ. Х.

Таншева М. Б.

I^й классдин литературадин хрестоматия патан методикадин квал-
мурлар.

Махачкала - 1982.

3. Акишов Къ. Х.

Шезвердин школаларин V-VI классера
лезги ва Рагъустандин литература-
райар турк.

Махачкала - 1984.